
L'EVOLUCIÓ DEL CONCEPTE DE REGIÓ EN EL DEBAT DE LA DIVISIÓ TERRITORIAL DE CATALUNYA

Oriol Nello i Colom
Geògraf

1. El títol i el tema

Vaig començar a arrepenir-me d'haver acceptat la invitació dels amics de la Junta de la Societat Catalana d'Ordenació del Territori a participar en la jornada d'avui en el moment que vaig haver de comunicar el títol de la meua intervenció. Els companys em demanaven que parlés dels antecedents històrics de la qüestió que debatem aquí, és a dir, que parlés sobre els antecedents històrics del debat sobre les regions en la divisió territorial de Catalunya. Com s'havia de titular això?. D'entrada vaig pensar en alguna cosa com «L'evolució històrica del concepte de regió»; però ja es veu de seguida que així el tema es confonia fatalment amb el debat general sobre els conceptes de regió històrica, regió administrativa o regió geogràfica. «L'evolució històrica del concepte d'entitat administratives supracomarcals i subnacional» hauria estat una alternativa potser més precisa però del tot impresentable. Així, finalment em vaig decidir, no gaire convençut, per l'encapçalament que tenen en el programa: «L'evolució del concepte de regió en el debat de la divisió territorial de Catalunya». Ho vaig fer entenent que, si bé el títol és imprecís, almenys queda clar que es refereix a la utilització del mot regió que hom fa, o ha fet, en un context ben concret, el del debat sobre l'organització territorial del país; un context en el qual, com veurem, l'expressió regió ha tingut unes connotacions específiques.

Lluny de ser anecdòtica, aquesta dificultat en el títol implica, com sempre que tenim problemes amb les paraules, una dificultat de fixar les idees. Primera prevenció, doncs: ens trobem davant d'un tema difícil de delimitar. Segona prevenció: m'afanyo a dir que parlaré exclusivament dels antecedents més aviat remots de la qüestió i que no tractaré de descriure en el debat actual sobre el tema. Això vol ser una mesura elemental de prudència, tenint en compte que després de mi intervindran en Josep Maria Carrerras i Puigdemogles, en Manuel Ribas i Piera, en Lluís Casassas i Simó, en Joaquim Nadal i Farreras i el mateix conseller Josep Gomis i Martí, tots els quals han tingut una participació personal destacada en

aquest debat, i, com a protagonistes que en són, els podran explicar molt millor que no ho feria jo quines són les propostes en presència, tant en el camp de l'economia, com en el camp de l'urbanisme, com en els àmbits pròpiament administratiu i polític.

Una darrera remarca introductòria: els haig de dir que sento una certa incomoditat en tornar a parlar de la història d'aquesta qüestió, en tornar a descriure un debat sobre el qual ja s'ha escrit i parlat tant, en tornar a explicar el que ja ens hem explicat els uns als altres tantes vegades. Alguns cops penso si, en el tema que ens ocupa, no seria millor del passat fer-ne taula rasa i pensar exclusivament en els problemes que tenim ara, tot oblidant-nos d'aquesta càrrega del passat, d'aquesta obsessió historicista de la qual ens parlava fa un moment en Joaquim Nadal.

Però resulta que no ens ho podem permetre, això. I no ens ho podem permetre perquè en aquest debat, com en pocs altres, les referències al passat són utilitzades contínuament per uns i altres. Deixin-me posar-los un exemple. Se'ns diu que a Catalunya s'ha reinstaurat la divisió territorial de 1936. Com vostès saben la divisió territorial de 1936 preveia l'establiment de 38 comarques i 9 regions, concebudes, unes i altres, com a demarcacions per a la descentralització de la Generalitat. A partir de les lleis de 1987 s'han instaurat al Principat 41 comarques concebudes sobretot com a entitats d'administració local. Podem dir, doncs, que s'ha reinstaurant la divisió de 1936? No és més aviat aquesta una manipulació del passat destinada a legitimar les actuacions d'avui?

D'utilitzacions de la història d'aquesta mena en trobem a cada moment. Tot plegat recorda una mica aquell aforisme famós de George Orwell, «who controls the past, controls the future; who controls the present, controls the past». Potser fa una mica de vergonya dir aquestes coses davant d'historiadors tan notables. Però el fet és que els qui avui pugnen per controlar el present ens expliquen diverses versions del passat, versions destinades a modelar futurs també diversos. És per això que hem de tornar a reconstruir i a repensar els fets una i altra vegada: per desmuntar les reduccions interessades, per entendre què hi ha darrera de cada versió, per construir —si cal— la pròpia interpretació.

La meva intervenció es dividirà en cinc breus apartats: en el primer, em referiré als antecedents del tema durant el segle XIX i els primers anys del segle XX; a continuació veurem com els plantejava la qüestió durant els anys vint; passarem després a la història, prou coneguda, del període republicà i de la guerra civil; i acabarem parlant de la primera postgue-

rra. Com deia al començament, m'aturaré abans d'arribar als darrers anys del franquisme, moment en el qual es posen les bases polítiques i teòriques del debat actual.

2. Els antecedents de la qüestió durant el S. XIX i inicis del XX

La tradició ideològica del catalanisme polític durant el s. XIX fou, com és ben sabut, antiprovincialista. L'organització provincial de 1833 fou successivament titllada de divisió destinada a esquarterar el país, de divisió irracional, de divisió fictícia, de divisió antieconòmica, de divisió injusta. Aquestes acusacions procedien per igual de les dues grans línies del catalanisme polític, és a dir, tant del costat del catalanisme conservador com del costat del moviment federal. Així, per exemple, segons el *Memorial de Greuges* de 1885, les regions històriques espanyoles es trobaven

«trituras por una división en provincias, arbitraria y sin fundamento alguna historico ni de intereses».¹

Pel seu costat, Valentí Almirall, en les seves *Bases para la Constitución Federal de la Nación Española* de 1868, havia escrit que:

«la división en pequeñas provincias, es una división ficticia, hija sólo del afan de destruir las antiguas divisiones, obstáculo á la centralización que nos ahogada».²

L'alternativa que aquests moviments plantegen a la divisió provincial és, en primer lloc, regionalista i, pel que fa a l'organització interior de Catalunya, municipalista i comarcalista. En aquesta segona qüestió hi ha matisos entre uns i altres: en el camp del catalanisme conservador es posa molt d'èmfasi en la qüestió comarcal, mentre els federalistes subratllen especialment la importància del municipi lliure. Vull remarcar, tanmateix, que l'alternativa federalista és, en bona part del casos, explícitament municipalista i comarcalista, tal com es pot veure en el Títol X del *Projecte de Constitució de l'Estat Català* de 1883, en els escrits de Valentí Almirall, etc. I ho vull remarcar perquè em sembla també una simplificació del passat el fet d'establir una identificació lineal entre conservadorisme polític i comarcalisme, per un costat, i progressisme i municipalisme, per l'altre. Els textos ens diuen, i qui vulgui rellegir-los ho comprovarà, que aquesta identificació lineal no es pot mantenir, ni per al s. XIX, ni per als primers anys del XX, ni per al període republicà, ni per als anys del franquisme.

Ara bé, durant bona part del s. XIX no sembla que cap corrent del catalanisme polític prevegi en les seves reivindicacions o els seus projectes la creació d'un ens administratiu intermediari entre les comarques i Catalunya, sigui quin sigui el tipus i el nivell d'autogovern exigint.

A falta d'una exploració sistemàtica, la primera proposta en aquest sentit de la qual hem sabut trobar traces és en el darrer capítol de *Lo Catalanisme*, de Valentí Almirall. Allí, en un paràgraf una mica ambigu, el pensador federal sembla preveure la coexistència de comarques i altres entitats administratives superiors.³ Hi ha d'altres antecedents que contempen la creació d'ens intermedis: Esteve Sunyol, l'any 1897 projectà una divisió de Catalunya en 4 departaments i 42 comarques;⁴ un *Projecte d'Estatut d'Autonomia de Catalunya* aprovat pel Partit Carlí l'any 1899 preveia l'existència d'agrupacions de comarques;⁵ i encara es podria trobar algun altre precedent menor.

Per cloure aquestes referències als antecedents més remots de la qüestió cal fer esment a l'experiència de la Mancomunitat, tan lligada, per naturalesa, al fet provincial. Com és ben sabut, les experiències comarcalitzadores de la Mancomunitat (com ara el projecte de comarques per a la urbanització social agrària, de Josep Maria Rendé) foren sempre sectorials i, tot i que la qüestió ha estat encara poc estudiada, no sembla que arribessin a tenir virtualitat administrativa. Es fa difícil, per tant, de dir com s'haurien articulats aquestes comarques amb els ens intermedis provincials i la Mancomunitat. D'altra banda, el projecte d'Estatut d'Autonomia de Catalunya, aprovat per l'assemblea de la Mancomunitat el mes de gener de 1919 preveu que la Catalunya autònoma serà dividida simplement en municipis i províncies, i no dóna cap indicació sobre el nombre o l'extensió d'aquestes.⁶

3. Antoni Rovira i Virgili i el sorgiment del concepte de regió administrativa per al govern interior de Catalunya

És durant els anys vint d'aquest segle quan el concepte de regió es perfilava definitivament tal com serà utilitzat després —i és encara utilitzat ara— en el debat sobre la divisió territorial de Catalunya: un ens administratiu supracomarcal, útil sobretot per a la descentralització del govern autònom català. El creador i el principal defensor d'aquesta proposta és l'historiador i polític tarragoní Antoni Rovira i Virgili.

Hom pensa sovint en Rovira i Virgili com a historiador i com a polític i potser caldria parlar més atenció a les seves contribucions com a polític

leg, com a un dels primer que, en aquest país, practicà allò que avui s'anomena «ciència política». En efecte, Rovira i Virgili fou un estudiós de la política i de l'administració, i escrigué sobre els sistemes electorals, sobre els sistemes constitucionals, sobre els sistemes administratius, pàgines que encara avui colpeixen per la modernitat dels problemes que plantegen. Els seus escrits sobre l'organització territorial de l'administració pública en són una bona mostra.

Antoni Rovira i Virgili començà a reivindicar la necessitat de crear un ens intermedi, que ell anomena «supercomarca», entre les comarques i l'eventual govern autònom català l'any 1924, en una sèrie d'articles editorials apareguts a *La Publicitat*. Així doncs, l'autor llançà la idea sota la Dictadura de Primo, quan tot just estava publicant la seva *Història Nacional de Catalunya*. I fins a la seva mort, a l'exili, vint-i-cinc anys més tard, Rovira insistirà una i altra vegada en la mateixa línia de pensament. Per fer-ho utilitzarà, com veurem, totes les tribunes al seu abast: l'activitat política, la seva participació en els treballs de la Ponència de divisió territorial de la Generalitat republicana, el seu lloc d'assessor del Govern de la Generalitat a l'exili, i —sobretot— el periodisme.⁷

Quins són els arguments de Rovira a favor de les «supercomarques»? Hom els pot trobar compendiats en el Capítol VIII del seu llibre *La Constitució Interior de Catalunya*, aparegut l'any 1932. Com veurem, es tracta tant d'arguments administratius com polítics.

El primer argument és de tipus administratiu: és per fer front a dos perills que es poden presentar de forma alternativa —a saber: el centralisme i l'enucleació de l'administració— que cal crear un ens intermedi entre les comarques i el conjunt de Catalunya. Sentim-ho en les seves paraules:

«Si no hi hagués demarcacions supracomarcal, si el primer graó divisor interior que trobéssim a partir de la unitat de Catalunya fos el d'una trentena o més de comarques, hauríem de centralitzar en el Govern de Barcelona un gran nombre de funcions, o hauríem d'atorgar-ne moltes als organismes comarcals. En aquest darrer cas —que s'avé amb el criteri del catalanisme històric— tindríem un règim de fraccionament, de trinxament, que seria una greu tara i que difícilment s'adaptaria a la naturalesa d'unes funcions que exigeixen una àrea major».⁸

El nombre de «supercomarques» a crear és encara imprecís, però el text parla de set o vuit organismes d'aquest tipus.

Segon argument. La creació d'un ens administratiu intermedi permetrà augmentar la coherència de la divisió comarcal:

«La creació de supercomarques com a organismes político-administratius, situats entre el conjunt de Catalunya i les comarques, té, a més a més d'altres avantatges importants, el de facilitar una subdivisió comarcal més nombrosa. En el cas que no hi hagués altra divisió sinó la de les comarques, caldria reduir el nombre d'aquestes pel procediment de fer-les més amples, d'aplegar-les en grups de dues o tres i de sacrificar les comarques secundàries. Per aquest camí s'arribaria a una divisió que no tindria el mèrit de la veritable divisió comarcal ni el de la divisió supracomarcal. Al contrari, l'existència de les supracomarques catalanes permetria que hi hagués un major nombre de comarques administratives, puix que essent atribuïdes als organismes intermedis les funcions que per llur caràcter exigeixen una major àrea, no presentaria inconvenient ni perills el més accentuat esmicolament de les altres funcions».⁹

Vulguin disculpar la llargada de la cita. Però és important de retenir aquests arguments perquè, com veurem tot seguit, indiquen alguns dels temes presents en el debat intern de la Ponència d'estudi de la divisió territorial republicana.

El tercer argument d'Antoni Rovira i Virgili té un caràcter més directament polític. Tot avançant-se a les crítiques, que de fet es van produir, l'autor afirma que la proposta d'una divisió supracomarcal no significa, en absolut, una defensa encoberta de les províncies:

«La divisió territorial de la Catalunya autònoma en demarcacions supracomarcal no significa de cap manera el manteniment dissimulat de les províncies. Hom pot ser partidari o contrari d'una tal divisió; però aquesta és fonamentalment distinta de la divisió provincial del centralisme. La distinció fonamental subsistiria fins en el cas que els límits materials de les demarcacions supracomarcal catalanes coincidissin amb els de les províncies. Però creiem necessària una delimitació diferent, d'acord amb les característiques de la geografia i de l'economia i amb la voluntat dels nuclis comarcal catalans».¹⁰

Fins aquí els arguments de Rovira i Virgili a favor de la instauració d'un nivell administratiu supracomarcal. Hi ha, però, un altre passatge que m'agradaria esmentar perquè reflecteix bé, em sembla, en quin marc i en quina perspectiva Rovira plantejava la qüestió de l'organització territorial. Es tracta de la seva intervenció en aquell cicle de conferències famós, organitzat per la Casa del Vallès de Barcelona, l'any 1931, sobre el tema de la divisió territorial. En la seva contribució Rovira presenta la qüestió de l'organització supracomarcal en relació amb un tema que li és car: el tema de la «Catalunya Gran».

«Veig en el futur una República Catalana composta de tres estats autònoms: el Principat, València i les Illes. Aquesta república federativa podria formar part d'una confederació més àmplia. El Principat, o Catalunya estricta, estaria dividit al seu torn en quatre regions o departaments: la Regió Pirinenca oriental, amb capital a Girona, la Regió Pirinenca occidental, amb capital a Lleida, la Regió Central, amb capital a Barcelona, i la Regió Meridional, amb capital a Tarragona. Cada un d'aquests quatre departaments estaria subdividit en comarques».¹¹

Trobem, doncs, un esquema de sis nivells administratius: una eventual confederació ibèrica, una república federativa que es correspondria al que avui anomenariem els Països Catalans integrats dins l'Estat Espanyol, uns estats autònoms (el Principat, València i les Illes), les regions o departaments (que al Principat s'assemblarien força, pel que sembla, a les actuals províncies), les comarques i, finalment, els municipis. Val la pena de recordar que el cicle de conferències de la Casa del Vallès se celebrà durant la primavera de l'any 1931, a cavall, per tant, del 14 d'abril. Rovira parlava, doncs, en una situació política molt fluida que afavoria un plantejament global que després —quan el marc constitucional i estatutari republicà quedà establert— esdevingué irrealitzable.

En aquell mateix cicle de conferències, un altre autor recollí el tema de les regions. Aquest altre autor és el geògraf Pau Vila. Vila, que en dues conferències consecutives formulà una proposta de divisió comarcal del Principat, planteja la qüestió al final del seu treball. Allí, en una nota a peu de pàgina diu:

«Llestes les comarques, ens resta dir quelcom respecte a les supercomarques o grans divisions agrupadores de les unitats comarcals que alguns autors han cregut que foren necessàries, i àdhuc algun partit polític les ha emprades dins la seva organització. Les supercomarques, que algú ha anomenat departaments, poden ésser necessàries o no segons la forma constitucional que el legislador estableixi per al govern de Catalunya. Si hom donés una certa autonomia a les comarques, aquestes superestructures territorials serien innecessàries. Per al cas que els nostres legisladors creguessin convenient l'organització d'uns agrupaments comarcals, aquests haurien d'establir-se amb l'agermanament de comarques d'interessos similars i condicions de vida semblants perquè tinguessin una certa unitat orgànica que les equiparés a veritables regions geogràfiques».¹²

A continuació, Vila proposa sis regions: nord-est (amb capital a Girona), nord (a la Seu d'Urgell), ponent (a Lleida), sud (a Tarragona), llevant (a Sant Cugat) i centre (a Manresa). El Barcelonès i Barcelona eren deixades al marge «perquè ja constituïxen en elles mateixes una entitat pròpia».

Veiem, doncs, que si bé Vila planteja també la qüestió de les supercomarques, la seva opinió sobre les mateixes, l'any 1931, no era idèntica a la d'Antoni Rovira i Virgili. Si aquell les considerava del tot necessàries, Vila pensava que la seva creació era opcional, i les contraposava, fins a cert punt, amb l'autonomia comarcal. D'altra banda, Rovira es preocupava sobretot per la viabilitat administrativa de les noves demarcacions, mentre que Vila pensa més en la seva coherència geogràfica i fins tot econòmica.

Com és ben sabut, un i altre autor coincidirien pocs mesos després en els treballs de la Ponència d'Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya, creada pel govern de la Generalitat republicana.

4. La Ponència d'Estudi de la Divisió Territorial i la formalització d'una proposta d'organització regional

No insistiré sobre el tema dels treballs de la Ponència perquè aquesta és una qüestió prou coneguda per tots vostès. Esmentaré només algunes dades que expliquen la forma com s'anà obrint camí, en el si de la Ponència, la idea d'incloure en el projecte de divisió territorial una entitat supracomarcal.

Com vostès recordaran, en principi la Ponència fou creada, el mes de setembre de 1931, amb la missió «d'estudiar l'estructura comarcal de Catalunya». Foren els mateixos ponents els qui sol·licitaren el canvi de nom de la comissió (de «Ponència d'Estudi de l'Estructura Comarcal de Catalunya» a «Ponència d'Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya») i acabaren reorientant l'encàrrec rebut en el sentit d'estudiar alternatives per a l'organització territorial de l'administració autònoma. Com diria Pau Vila, de manera prou taxativa, en una carta signada com a vicepresident de la Ponència:

«Aquesta Ponència de la Divisió Territorial de Catalunya no té en el seu comès delimitar les comarques catalanes, sinó elaborar un projecte de divisió administrativa».¹³

És aquest canvi d'orientació el que farà possible d'incloure en les propostes de la Ponència la creació d'ens administratius supracomaricals.

Aquesta possibilitat fou ja esmentada en la segona reunió que els ponents mantingueren, a finals d'octubre de 1931, sense que resulti qui d'en-

tre ells suggerí la idea. En tot cas no es podia tractar d'Antoni Rovira i Virgili, el qual no s'incorporà a les tasques de la Ponència —segons sembla «a petició pròpia prop d'elements de la Generalitat»¹⁴ — fins el mes de desembre d'aquell any. Tanmateix, en la primera reunió en què participà, Rovira insistí en la idea. Així ho recull l'acta de la sessió:

«És acordat, a instància del senyor Rovira i Virgili, l'estudi de la conveniència d'establir unes divisions intermèdies entre la demarcació comarcal i la totalitat de Catalunya, les quals divisions serien equivalents a les províncies actuals, però amb les modificacions que calguessin».¹⁵

Però no serà pas aquesta la direcció en què durant molts mesos procedí la Ponència. En efecte, entre octubre de 1931 i setembre de 1932 els ponents treballaren amb la perspectiva de crear una divisió amb un sol nivell administratiu entre els municipis i la Generalitat, un sol nivell format per unitats que anomenen «demarcacions». Segons creien els ponents — tot i que el Govern de la Generalitat refusà de pronunciar-se sobre el tema— aquestes demarcacions no haurien d'esdevenir pas ens de representació local, sinó servir com a àmbits per a la descentralització administrativa de la Generalitat. Amb aquest pensament al cap, els ponents feren reiterats esforços per tal de limitar tant com fos possible el nombre d'unitats, de manera que l'estructura administrativa resultant no resultés excessivament cara.

El projecte de divisió en demarcacions restà pràcticament enllestit en una maratoniana reunió de la Ponència celebrada el 6 de setembre de 1932. L'acord final fou d'establir 28 demarcacions, però es produïren nombrosos vots particulars i, tot llegint les actes, es fàcil d'envidinar l'existència de fortes tensions en el si de la Ponència. El resultat deixà els ponents, aquestes són les seves paraules, en «un estat d'esperit anguniós».¹⁶

És en trobar-se en aquest atzucac quan els ponents tornen a plantejar-se la possibilitat d'introduir un segon nivell administratiu. Aquesta possibilitat, malgrat la insistència de Rovira i Virgili, era encara descartada en la reunió del dia 6 de setembre:

«La suposició proposada pel senyor Rovira de donar el màxim de satisfacció als pobles obre un ampli debat sobre la posició teòrica dels ponents. El senyor Rovira parteix del principi de fer demarcacions petites per agrupar-les després en superdemarcacions. El senyor Vila creu que el pensament de la Ponència ha estat de fer el mínim de demarcacions per disminuir les despeses administratives de la Catalunya autònoma. (...) Hom ha demanat diverses vegades el pensament del Consell de la Generalitat sobre la consti-

tució interior (és a dir, l'Estatut Interior de Catalunya) i no havent estat possible de saber-lo, oferirem una divisió territorial adaptable a diverses estructures. El plet de les «províncies» o superdemarcacions és més endavant, en tot cas, que s'hauria de resoldre». ¹⁷

Però en la reunió immediatament posterior, el tema se suscità de nou com a forma de resoldre els conflictes existents. I fou llavors, davant la dificultat de superposar a les demarcacions ja establertes una altra retícula, quan els ponents decidiren formular de bell nou un projecte que contingüés una divisió en dos nivells. D'aquesta manera, en el curt espai d'una nit, la nit del 13 al 14 de setembre de 1932, els ponents establiren un projecte de divisió territorial en 39 unitats supramunicipals de primer nivell i 11 de segon nivell. A les primeres les anomenaren comarques, a les segones vegueries. ¹⁸

No consta, en les actes de les reunions, les raons que portaren els ponents a adoptar aquestes denominacions, ni qui d'entre ells les proposà. Més tard, els membres de la Ponència afirmarien que havien adoptat la denominació «comarca» —davant la qual tan reticents s'havien mostrat en principi— perquè

«la majoria d'elles [les divisions de primer nivell establertes per la Ponència] coincideixen amb el concepte general que el poble en té». ¹⁹

Respecte la denominació «vegueria», que fou adoptada en la reunió de l'1 d'octubre de 1932 per designar les divisions de segon nivell, és possible que fos proposada per Antoni Rovira i Virgili qui, en un article publicat a *La Publicitat* del 4 de setembre havia afirmat:

«les vegueries, en llur major part, eren agrupaments de comarques naturals, és a dir, supercomarques. Si el nom de 'vegueria' ha d'ésser utilitzat en la nomenclatura oficial de la Catalunya autònoma, serà més adequadament aplicat a les supercomarques que no pas a les comarques». ²⁰

En reunions posteriors els ponents anaren perfilant el projecte de divisió en dos nivells. Els aspectes més debatuts foren: l'adscripció de la Garrotxa, que finalment fou resolta a favor de la seva inclusió a la vegueria de Vic en detriment de la de Girona; l'ordenament de l'entorn barceloní, que es va solucionar englobant en una sola vegueria el Barcelonès i les comarques del seu entorn, enfront del projecte inicial que preveia l'existència de dues entitats separades; i la delimitació i la capitalitat de la vegueria pirinenca, que es determinà, quan les proves del llibre de la Ponència eren ja a impremta, en el sentit d'incloure tota la muntanya de la provín-

cia de Lleida (a excepció de part de la Cerdanya) en una única vegueira, la capitalitat de la qual seria compartida entre Tremp i la Seu d'Urgell.

El resultat fou el projecte de divisió en 38 comarques i 9 regions que tots vostès coneixen, que és el que finalment fou implantat.

5. La revolució i la guerra: implantació d'una organització territorial de l'administració en comarques i regions

Quan fou implantada aquesta organització? Es tracta, també, d'una història prou coneguda i, per tant, no m'hi estendré. Després de l'aixecament militar i el colapse de l'Estat republicà, el poder real, a Catalunya, quedà en mans d'aquells comitès revolucionaris que havien esclafat la revolta. Com hem explicat d'altres vegades,²¹ foren aquests comitès —el Comitè Central de Milícies Antifeixistes, el Consell de l'Escola Nova Unificada— els primers organismes que utilitzaren de manera general la proposta de divisió comarcal enllestida per la Ponència l'any 1933. I ho feren per organitzar-se, per organitzar el poder revolucionari sobre el territori.

Aquestes primeres aplicacions foren, sobretot, de base comarcal. Però ben aviat es produïren també utilitzacions de la divisió regional. La utilització més notòria fou la realitzada pel Consell d'Economia de Catalunya, aquell organisme creat el mes d'agost de 1936 per tal d'elaborar el pla d'organització de la nova economia col·lectivista. Pocs dies després de la seva creació, sembla que a iniciativa del cenetista Joan P. Fàbregas, el Consell decidí dotar-se d'una estructura territorial. Aquesta havia de permetre la creació de Consells Regionals d'Economia que dirigirien, en les diverses contrades de Catalunya, la reorganització de la producció. Per fer-ho, el Consell adoptà les nou unitat de segon nivell establertes per la Ponència. Les adoptà, però, introduint-hi alguns canvis, canvis que la imaginaria posterior reproduí i que han arribat fins a nosaltres. El primer d'aquests canvis fou el reemplaçament de la denominació «vegueria» per la de «regió», més adaptada, potser, a la utilització que volia fer-se de les noves unitats com a àrees de planificació i gestió econòmica. Segon canvi, canvi de numeració: la Ponència havia numerat els organismes supracomarcal començant pel nord-est i baixant cap al sud i cap a ponent; el Consell d'Economia decidí donar a la regió de Barcelona la denominació de regió primera, en detriment de la de Girona, que passava a anomenar-se regió segona. Tercer canvi: el pas de la comarca de la Garrotxa de la regió de Vic a la de Girona. Quart i darrer: s'atorgà en exclusiva la capitalitat de la vegueira pirinenca a Tremp.²²

A aquesta primera utilització de la divisió regional, que seria ratificada per un Decret de la Generalitat, en seguien d'altres. Així, el mes de setembre d'aquell any 1936, la Conselleria d'Agricultura creà un Servei de Cooperació agrícola en «cada una de les regions econòmiques de Catalunya»; el mes d'octubre es crearen les Delegacions Regionals del Consell d'Autotransport, etc. I quan, a finals de setembre, els partits i sindicats obrers s'integraren al govern de la Generalitat, aquesta començà a utilitzar, de manera generalitzada la divisió regional i comarcal per a l'organització dels seus serveis. En l'àmbit estrictament regional s'anaren creant, de manera successiva, les Delegacions Regionals d'Economia, les Delegacions Tècniques d'Indústria, les Comissaries d'Ordre Públic a la capital de cada regió, les Delegacions Regionals de Primer Ensenyament, ... i la llista podria allargar-se més i més encara.²³

De què servien aquestes regions? Per a l'organització dels serveis de cada conselleria sobre el territori. Així, si aquí a Girona aneu a l'arxiu municipal i li demaneu a en Ramon Alberch la correspondència d'aquells anys, trobareu, per exemple les instruccions que el senyor Pere Purcallas, delegat del Servei de Cooperació Agrícola a la Segona Regió, li dona al «camarada alcalde de Girona» per tal que no es tallin arbres sense l'autorització de la Conselleria. I si aneu a la Bisbal, trobareu que aquest mateix delegat s'adreça al «ciudadà delegat d'ordre públic de la Bisbal» per exigir que li tornin a un pagès el matxo que li han requisat, etc. etc. És a dir, els delegats regionals són uns representants territorials de les conselleries, uns representants que tenen un cert poder, que duen un carnet d'identitat — segons una Ordre del mes de juliol de 1937— que els equipara als consellers, subsecretaris i directors generals de la Generalitat.

I els antics ponents, què hi diuen a tot això? Celebren el procés i, en la mesura de les seves possibilitats, tracten d'orientar-lo. Pau Vila publica, per encàrrec de la Conselleria d'Economia, el llibre divulgatiu sobre la divisió territorial que tots vostès coneixen. Pel seu costat, Antoni Rovira i Virgili escriu article rera article. És en un d'aquests articles, publicat a *La Humanitat* del dia 15 de novembre de 1936, on es reivindica per primera vegada durant el període bèl·lic, la denominació de vegueria per a les demarcacions supra-comarcals. Rovira insistirà en aquest sentit encara diverses vegades. Finalment, el dia 1 de desembre de 1937, un Decret de la Presidència de la Generalitat establí la denominació vegueria «amb caràcter exclusiu i general».

Més endavant, quan el Govern de la República es vagi emparant de serveis que durant els primers mesos de la guerra havien estat en mans de

la Generalitat, adoptarà també, per organitzar-los, la divisió en comarques i regions. Així, per exemple, es creen les Juntes Regionals de Proveïments, que cobriran tot el territori català, a excepció del Barcelonès, la Vall d'Aran l'Alt Urgell a les quals, donades la seva especificitat, es donen juntes comarcals especials. Els caps de les Juntes Regionals de Proveïments tenen, entre d'altres funcions, la missió de reunir-se amb els caps de les Juntes Provincials de Proveïments de la resta del territori lleial a la República; és a dir, estan equiparats, de fet, amb els delegats provincials del govern republicà. Hi ha encara d'altres exemples, alguns tan importants com l'organització regional del reclutament. Però ja m'he estès prou en aquests detalls i no els vull pas cansar.

6. La postguerra i la supressió del debat sobre la instància regional

El desenllaç de la guerra implicà el tall rotund de tot el debat sobre l'organització territorial de Catalunya. Això és cert per la totalitat del debat, però encara ho és més pel que fa a la discussió sobre les organitzacions supracomarcals. L'explicació d'aquest fet és ben simple: mentre la comarca podia ser descrita com una unitat territorial de tipus natural, determinada per les forces de la natura o la Providència, les regions tenien un caire inequívocament administratiu que plantejava, de manera inevitable, el problema de l'autogovern.

Així, tan aviat com l'any 1942, Salvador Llobet, en un article sobre el Vallès publicat a *Estudios Geográficos*, podia fer referència a la delimitació de la Ponència i citar-ne explícitament el llibre de l'any 1937. En canvi, la qüestió regional desapareix del debat i n'estarà absent durant molts anys.

Hi ha, de totes maneres, una excepció important que es produeix a l'exili i té, una vegada més, Antoni Rovira i Virgili com a protagonista. En efecte, l'any 1944, Rovira fou encarregat pel President de la Generalitat a l'exili, Josep Irla, de formar un Consell Assessor. La tasca d'aquest Consell havia de ser la de determinar les iniciatives que la Generalitat prendria després del seu retorn a Catalunya, un retorn que, en aquells dies d'enfonsament del front europeu i derrota de les forces de l'Eix, semblava imminent als ulls de molts exiliats catalans.

El Consell s'estructurà en diverses ponències, una de les quals, la de «qüestions polítiques», discutí el tema de l'organització territorial de l'administració autònoma. I fou en aquest lloc on Rovira tornà a plantejar el

tema de la divisió regional. La seva tesi, que ja havia exposat en algun article publicat durant la guerra, era la següent: la divisió territorial en comarques i vegueries és plenament vigent tant des del punt de vista jurídic com per la seva utilitat; ara bé, hi ha dos serveis —Governació i Justícia— que precisen de demarcacions més extenses que les vegueries de la Ponència. Es tractava, a més, de dos serveis que durant la guerra no adoptaren la divisió en comarques i regions i es mantingueren durant tota la conflagració organitzats sobre una base provincial.

A partir d'aquí, Rovira proposava, i el Consell Assessor acabà acceptant, d'agrupar, per a l'organització d'aquests serveis, les nou vegueries en cinc o sis comissaries: la Comissaria de l'Ebre (vegueries de Tarragona, Reus i Tortosa), la Comissaria del Segre (vegueries de Lleida i Tremp), la Comissaria del Ter (vegueries de Girona i Vic), la Comissaria del Llobregat (vegueries de Manresa) i la Comissaria de Barcelona (que comprenia la vegueria de Barcelona i podria ser dividida, tot creant una Comissaria del Besòs amb els dos Vallès i el Maresme).²⁴

No cal dir que tots aquests projectes quedaren invalidats per l'evolució política posterior, que impedí, contra el que els exiliats esperaven, que el rellotge europeu assenyalés l'hora d'Espanya. Es tracta doncs, d'un episodi menor, gairebé anecdòtic, però que té importància perquè subratlla la unitat del pensament de Rovira i Virgili sobre aquesta qüestió al llarg de dues dècades, i perquè és el darrer intent durant un llarg període de pensar la qüestió de la divisió regional de Catalunya des d'una perspectiva política-administrativa.

En els anys successius hi hagueren, com vostès saben, reflexions valuossíssimes sobre l'estructura territorial del país. Algunes d'aquestes reflexions, elaborades en les dècades dels anys 40, 50 i 60 per autors com Pere Blasi, Lluís Solé Sabarís, pels grups d'economistes que comencen a realitzar estudis d'economia regional, etc, contenen notables interpretacions de l'estructura regional de país. Però per tornar a trobar estudis sobre ens supracomarçals des d'una òptica directament polític-administrativa caldrà esperar fins els darrers anys del franquisme i el període pre-constitucional. I és aquí on jo he dit que m'aturaria. Res més. Moltes gràcies.

NOTES

- ¹ *Memoria en defensa de los intereses morales y materiales de Catalunya* (1885), reproduït a Josep Antoni González Casanova, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974 (pàg. 507).
- ² *Bases para la Constitución Federal de la Nación Española y para la del Estado de Cataluña* (1868), reproduït a Josep Antoni González Casanova, *op. cit.* (pàg. 421).
- ³ El text diu: «Dins de Catalunya hi hauria d'haver una gran descentralització administrativa, podent les comarques i municipis exercir per delegació algunes atribucions polítiques. La divisió administrativa hauria de ser ben pronunciada. Les províncies, comarques, departaments, districtes, o lo que fossin per a l'administració del país, haurien de ser molt reduïts. Les províncies actuals, creació del centralisme són de molt massa grans» (Valenti, Almirall, *Lo catalanisme*, Barcelona, Ed. 62, 1979, pàg. 255, la. ed. 1886). La interpretació d'Antoni Rovira i Virgili a *La Constitució Interior de Catalunya* (Barcelona, Barcino, 1932, pàg. 37) és que l'esquema d'Almirall «conté la idea de supercomarca o vegueria».
- ⁴ «El terror de Catalunya i les comarques naturals catalanes», a *La Renaixença*, 16 de febrer de 1897.
- ⁵ *Projecte d'Estatut d'Autonomia de Catalunya, aprovat pel Partit Carlí* (1899), reproduït a Fèlix Cucurull, *Panoràmica del nacionalisme català*, París, Edicions Catalanes, 1975, vol. III (pàg. 175).
- ⁶ *Estatut d'Autonomia de Catalunya aprovat per l'Assemblea de la Mancomunitat* (1919), reproduït a Josep Antoni González Casanova, *op. cit.* (pàg. 635).
- ⁷ Amb Enric Lluch hem localitzat, només pel període 1931-1939, prop d'una seixantena d'articles d'Antoni Rovira i Virgili sobre el tema de la divisió territorial publicats a la premsa diària (a *La Publicitat*, *La Nau*, *La Rambla*, *La Humanitat*, *La Ciutat* i *L'Opinió*, entre d'altres). A aquests caldria afegir els que aparegueren durant el període monàrquic i, després de 1939, en les publicacions de l'exili. Bona part d'aquests articles estan dedicats al tema de les «supercomarques».
- ⁸ Antoni Rovira i Virgili, *op. cit.* (pàg. 35).
- ⁹ *Idem* (pàg. 36).
- ¹⁰ *Idem* (pàg. 34).
- ¹¹ Antoni Rovira i Virgili, «Les comarques a través de la Història», a *El problema comarcal de Catalunya*, Barcelona, Casa del Vallès, 1931 (pàg. 41).
- ¹² Pau Vila, «Una divisió de Catalunya en comarques», a *El problema comarcal de Catalunya*, cit. (pàg. 138).
- ¹³ Reproduït a Enric Lluch i Oriol Nel·lo, *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya (1931-1936)*. Edició de documents de l'arxiu de la Ponència, Barcelona, Diputació, 1983 (pàg. 198).
- ¹⁴ Josep Iglésies, «L'evolució del pensament de Pau Vila en la divisió territorial de Catalunya», a *Ciència. Revista catalana de ciència i tecnologia* 10, Barcelona, octubre 1981.
- ¹⁵ Reproduït a Enric Lluch i Oriol Nel·lo *op. cit.* (pàg. 8).
- ¹⁶ Generalitat de Catalunya, *Divisió territorial, Estudis i projecte. Nomenclàtor de municipis*, Barcelona, Generalitat, 1933 (pàg. 74).
- ¹⁷ Reproduït a Enric Lluch i Oriol Nel·lo, *op. cit.* (pàg. 26, el subratllat és meu).
- ¹⁸ Vegeu l'acta de la sessió a Enric Lluch i Oriol Nel·lo, *op. cit.* (pàg. 29-31).
- ¹⁹ Generalitat de Catalunya, *op. cit.* (pàg. 76).
- ²⁰ «Les antigues vegueries», a *La Publicitat* de 4 de setembre de 1932.
- ²¹ Vegeu l'«Estudi Introductor» del volum d'Enric Lluch i Oriol Nel·lo ja citat. Hem descrit també de forma detallada l'inici del procés a les comarques gironines a «El govern local a les comarques gironines durant els primers mesos de la guerra i la revolució (juliol-desembre de 1936)», a *La guerra civil a les comarques gironines (1936-1939)*, Girona Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1986.

- ²² Per als detalls respecte l'adopció de la divisió regional per part del Consell d'Economia, vegeu Joan P. Fàbregas, *Vuitanta dies al govern de la Generalitat*, Barcelona, Bosch, 1937, i Conselleria d'Economia, *La divisió Territorial de Catalunya*, Barcelona, Generalitat, 1937.
- ²³ Per una relació completa dels organismes regionals creats vegeu l'«Estudi Introductori» i la «Cronologia», d'Enric Lluch i Oriol Nel·lo, *op. cit.*
- ²⁴ La documentació del Consell Assessor referent a l'organització territorial ha estat reproduïda, en part, a Enric Lluch i Oriol Nel·lo, *El debat de la divisió territorial de Catalunya (1939-1983)*. Edició d'estudis, propostes i documents, Barcelona, Diputació, 1984 (documents 1-6).